

verka för en metamorfos av naturen till ett stadium av delaktighet i Guds liv.

Nästa avdelning överskrider tydligt den traditionella gränsen mellan religionsfilosofiska och specifikt kristna teologiska frågor. Författarna söker ge filosofiska bidrag till klassiska teologiska problem som treenigheten, kristologin, försoningen och uppståndelse-tron. Så argumenterar Michael C. Rea mot förståelsen av östlig trinitarisk teologi som social treenighetslära och menar att kappadokierna snarast är i linje med hans egen lösning, konstitutionell treenighetslära. Richard Cross söker göra konstruktiva framsteg i kristologin där en distinktion mellan mänsklig och fullt mänsklig blir fruktbar i kombination med en försvagad förståelse av klassiska teistiska gudsattribut. Alexander R. Pruss står för ett av få bidrag i katolsk tradition och ger läsaren en virtuos *tour-de-force* genom en rad lösningsförslag för att med hjälp av modern fysik nytolka Aquinos transsubstantiationslära.

Mer intressant än de enskilda artiklarna, men likväl problematiskt, är dock handbokens helhetssyn på sin filosofiska teologi. Redaktörerna söker i inledningen ge en programförklaring och förklara dess pånyttfödelse ur en tidigare Törnrosasömn. Filosofisk teologi förklaras här primärt ämna till en teoretisk förståelse av Guds natur och attribut och Guds relation till världen. Som sådan förutsätter den övertygelsen att filosofiska metoder kan uppnå teoretisk kunskap om Gud. Därmed står den i motsättning till 1900-talets kontinental tänkare som ifrågasatte universella teoretiska metoder, i synnerhet för teologisk kunskap. Samtidigt var den analytiska traditionen med begreppsanalys och logisk empirism ogästvänlig mot religion, men detta skede tillhör enligt författarna dåtiden efter den logiska empirismens död och avvisandet av klassisk fundamentalism (uppfattningen att vetande måste kunna härledas till en grund, antingen i sinneserfarenhet eller i logisk nödvändighet), vilket öppnar upp för en mångfald av epistemologiska teorier. Följden blir möjligheten att inom ramen för analytiskt präglad filosofi kunna bedriva teologi, genom att medvetet placera sig inom ramen för teologisk tradition och på basen av dess postulat om Guds existens och Bibelns auktoritet bedriva teologi genom teoretiska förklaringsmodeller. Den intressanta konsekvensen är att filosofin inte längre gentemot teologin hävdar en avkontextualiserad suveränitet i ett neutralt epistemologiskt rum, och att möjligheten för interaktion mellan teologi och analytisk filosofi ökar dramatiskt. Författarna själva verkar inte rätta för att deras "konfessionella" och normativa attityd skulle kunna ses som ett tecken på bristande vetenskaplighet trots tillhörigheter i sekulär anglo-amerikanskt analytisk filosofi.

Filosofisk teologi hävdas i antologins programförklaring idag vara möjlig enbart inom den analytiska traditionen eftersom det kontinental tänkandet fortfarande är låst vid tanken på människans oförmåga att

tillägna sig teoretiskt vetande om Gud. En filosofisk teologi utvärderas följaktligen efter sin tilltro till egna teoretiska lösningar, och det arbete som den moderna teologin utvecklat med att självkritiskt granska sina egna kunskapsanspråk ses här som ett hinder snarare än en utveckling. Författarna vägrar att utföra den kantianska vändningen och därmed även att reflektera över människans relation till sitt tänkande, sitt språk, livets sociala och kroppsliga betingelser samt historia och hermeneutik. För nutida fackteologer lider därmed merparten av handbokens artiklar bristen att inte alls tillföra det kritiska, filosofiska granskande som teologin behöver för att fördjupa sin egen reflektion.

På olika sätt har både katolsk och protestantisk teologi ersatt den förkantianska rationalismen och istället givit teologin en förankring i den mänskliga gemenskap där de troende söker leva i relation till det gudomliga. Här står den analytiska teologins oproblematiserade antaganden om den kristna trons sanning barhänta och isolerade. Samtidigt visar flera författare en förenklande förståelse av den teologiska traditionens mångfald och saknar i sin respekt för redan givna uttrycksätt den kreativa potential till förnyad förståelse vars livskraft utomstående bedömare ofta underskattar i teologiskt tänkande. Volymen som helhet hade också vunnit på att bemöta hermeneutiska och förnufts-kritiska utmaningar snarare än att förbigå dem med tystnad. Ytterligare en ignorerad kritik kommer ur handboken själv, där Daniel H. Frank hävdar att judisk filosofisk teologi bidrar med insikten om förnufts gränser men framför allt söker att suddas ut dikotomin mellan teori och praktik så att sanningsökandet fullkomnas i etiken, en reflektion som hade varit värd att övervägas av andra kollegor i handboken.

Jonas Lundblad
Doktorand, Lund

Keith Ward: *Divine Action. Examining God's Role in an Open and Emergent Universe* (West Conshohocken: Templeton Press, 2007). 288 sid.

Keith Ward är professor emeritus i teologi och religionsfilosofi från en lång rad engelska universitet och med en bred utgivning i ämnen som främst rör relationen mellan teologi och naturvetenskap med särskilt fokus på evolutionen. Han har till exempel engagerat sig i debatt med Richard Dawkins, och efter dennes bok *The God Delusion* svarade han med *The God Conclusion* (2009). I *Divine Action* undersöker han hur tron på en i skapelsen aktivt handlande Gud förhåller sig till ett av evolution och nödvändighet bestämt universum. Boken är synnerligen brett upplagd och har närmast karaktären av en antologi där samme författare skriver alla artiklarna.

Wards utgångspunkt är frågan om vi uppfattar verkligheten som en och därmed fysikalisk/materiell till

sin natur, eller om verkligheten är dualistisk, innebärande att det också finns en andlig verklighet. Jag tror att denna utgångspunkt påverkar hela framställningen. Man skulle ju också kunna tänka sig att verkligheten är en och densamma och att det vi kallar det andliga ingår i denna enda verklighet. Det handlar då om vad vi ser när vi betraktar denna ena och enda verklighet. För förståelsen av ”uppenbarelse” kan den valda utgångspunkten bli avgörande. Med Wards utgångspunkt blir uppenbarelse ett slags genombrott från den andliga verkligheten in i den materiella. Med den andra utgångspunkten blir uppenbarelse snarare en upptäckt, en insikt om att så ser verkligheten ut. Wards sätt att använda begreppet ”teism” helt oproblematiserat hör nog ihop med den valda utgångspunkten.

Oaktat eventuell oenighet i utgångsläget är det en storslagen resa från ”skapelse” till ”fulländning” den imponerande kunnige ciceronen Ward leder oss igenom. Att han anser det vara lika förnuftigt att tro på Gud som att inte göra det är kanske inte så överraskande. Men när han i detalj visar hur en allsmäktigt uppfattad gudom måste begränsas i sitt fria handlande av tillvarons tillfälligheter, det kontingenta, så är han skickligt förklarande och övertygande. Om Gud har skapat världen så får vi utgå ifrån att det är just denna kontingenta värld Gud vill ska existera. Och då kan inte Gud sedan ingripa och ändra ”spelreglerna” och ställa till rätta där det blev fel. Världen måste vara oberoende. Gud har en avsikt med sin skapelse, och den är att den ska frambringa fria rationella varelser som kan relatera till varandra och till sin skapare. Detta förutsätter just skapelsens frihet, tillfälligheternas spel och lidandets ofrånkomlighet. Det är svårt att tänka sig världen annorlunda än den är om Guds avsikter förstås på detta sätt. Teodicéproblemet, hur relationen mellan Guds allmakt och kärlek ska förstås mot bakgrund av den rika förekomsten av omätligt lidande, får sin särskilda belysning mot denna bakgrund. Gud vill en värld där det kan gå fel och lidande kan inträffa, eftersom Gud vill skapelsens frihet och fria individers fria val. Men Gud vill inte att det ska gå fel, att konsekvenserna av tillfälligheter och fria val ska leda till lidande.

Det finns enligt Ward utrymme för gudomligt handlande även i en värld som är bestämd av nödvändighet och tillfälligheter. Dels är universum ett öppet system och inte ett determinerat, på varje punkt uppbundet i naturlagarnas förutbestämda kurs. Allt går inte att förklara. Dels är tillvaron en integrerad väv där allt hör samman och där också små förändringar påverkar helheten. Guds handlande sker med de restriktioner universum bär på vad gäller fritt handlande, och det går aldrig att identifiera eller skilja från det som sker av slump eller till synes nödvändighet. Gud kan därför aldrig användas som en naturvetenskaplig förklaring, men detta betyder inte att det inte finns utrymme för gudomligt handlande. Ward värjer sig frenetiskt mot

att associeras med ett ”God of the gaps”-tänkande. Men samtidigt är det viktigt för honom att visa på ”luckorna” i en naturvetenskapligt tolkad världsbild.

Ward är som bäst i den första delen av boken. Där är frågeställningen öppen och han tycks söka svar på frågan hur man ska förstå kristen gudstro i en evolutionens värld. I den andra delen av boken blir Wards egen teologiska profil mera tydlig. Han beskriver sig själv som ”born-again”-kristen, alltså evangelikal i någon ganska vid mening. I förordet skriver han också att han hade ett manus på boken färdigt redan på 1990-talet men att den då aldrig blev publicerad. Nu vänder han sig emot några av de ståndpunkter han intog i den tidigare versionen. Och det handlar om att han blivit mera ”klassisk” i sin tolkning. Så är det också tydligt i bokens andra del, att författaren snarast frågar sig hur en traditionellt uppfattad kristendoms-tolkning låter sig förenas med ett bejakande av evolutionen i vid bemärkelse, alltså en annorlunda frågeställning i förhållande till den som enligt min läsning präglar den förra delen. Detta gör inte läsningen ointressant, snarare tvärtom. Men den utmanar läsaren att inte låta den kritiska blicken slappna av. Ward behandlar försyn, bön och mirakeltro, men också religionsjämförelser, relationen mellan gudomligt och mänskligt i dogmbildningen, historiesyn och bibel-tolkning samt evighetsperspektivet. På alla fält tillämpas den grundsyn som präglar bokens första del. Men när det kommer till ett val, ett slags trons spräng, så landar författaren alltid i en traditionell hållning. Å ena sidan är allt tolkning genom människors förnuft, känslor och tankar. Men å andra sidan blir ändå Gud ett identifierbart subjekt i dessa tolkningar genom traditionens inflytande. Även om det inte finns ett otolkat förflutet, så kan vi aldrig undvika att tillhöra ett tolkningssammanhang, en tradition. Och att tillhöra ett sådant sammanhang, en trosgemenskap, är för Ward liktydigt med att bejaka den grundläggande sanningshalten i de bibliska vittnesbörden och den tolkning av dessa som den efterföljande traditionen omfattat. Och plötsligt känns det som om all den djupa kunskap författaren har i evolutionens sammanhang inte har någon större inverkan på tros- och traditionstolkningen. På den punkten kan man ju ha olika uppfattning. Men Keith Wards bok är både mycket läsvärd och lärorik för den som är intresserad av hermeneutik och relationen mellan naturvetenskap och teologi.

K.G. Hammar
Gästprofessor, Lund

P. Fridlund, C. Stenvik, L. Kaennel (red.): *Plural Voices – Intradisciplinary perspectives on interreligious issues* (Leuven: Peeters, 2009). 247 sid.

Skilda religiösa traditioner och personer möts på många olika sätt. Att analysera formerna och förutsättningarna för och konsekvenserna av dessa möten